

УДК 35.072.2

Р.В. Алієвкандидат юридичних наук
Енергодарський інститут державного та муніципального управління імені Р.Г. Хеноха "КПУ"**РОЛЬ ПЕРСОНАЛУ ВІДДІЛУ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ
ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ РОБОТИ УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ
ЩОДО МІНІМІЗАЦІЇ МІЖГРУПОВИХ І ОСОБИСТІСНИХ КОНФЛІКТІВ
СЕРЕД ЗАСУДЖЕНИХ**

У статті висвітлено напрями роботи й роль персоналу відділу соціально-виховної та психологічної служби установ виконання покарань Державної пенітенціарної служби України в частині мінімізації міжгрупових і особистісних конфліктів серед засуджених, оскільки рівень організації цієї роботи містить основні засади державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, забезпечення захисту законних прав і свобод громадян, які перебувають у місцях позбавлення волі.

Ключові слова: міжгрупові й особистісні конфлікти, профілактика конфліктів, конфліктна ситуація, соціально-виховна та психологічна служба, учасники конфлікту.

I. Вступ

Подальше реформування кримінально-виконавчої системи, зміни у законодавстві й нормативно-правовій базі Державної пенітенціарної служби України зумовлюють необхідність реалізації протягом 2013–2017 рр. в органах і установах виконання покарань комплексу організаційних і практичних заходів, спрямованих на систематизацію й удосконалення форм і методів виховного впливу на осіб, засуджених до позбавлення волі, визначення єдиних підходів в організації діяльності соціально-виховної та психологічної служби [1].

Профілактика конфліктів серед засуджених є важливим напрямом роботи адміністрації установ виконання покарань Державної пенітенціарної служби України. Це завдання ускладнюється тим, що в місцях позбавлення та обмеження волі зосереджений найважчий з психолого-педагогічної точки зору контингент, що призводить до значного рівня конфліктності. Не завжди в умовах установ виконання покарань (далі – УВП) є можливим вчасно виявити конфлікти, що пояснюється їх прихованим характером. Це завдання полегшується вмінням персоналу УВП використовувати соціально-психологічні методи для вивчення конфліктів, зокрема бесіду, метод узагальнення незалежних характеристик, аналіз документів, анкетування, аналіз результатів діяльності, колективну дискусію, соціометричне опитування, тести й моделювання.

Висвітлюючи проблему міжгрупових і особистісних конфліктів серед засуджених в УВП, слід зазначити, що умови ізоляції засуджених від суспільства, посилена регламентація життєдіяльності, примусове одно-

статеве спілкування – це чинники, які збільшують імовірність виникнення конфліктних ситуацій.

У місцях позбавлення та обмеження волі можна виділити три групи основних причин конфліктів серед засуджених:

1. Конфлікти, пов'язані з недоліками в організаційній і виробничій діяльності УВП, несприятливими умовами праці та побуту засуджених.

2. Конфлікти, зумовлені помилками, які допущені при комплектуванні колективу засуджених, підборі й розстановці активу, а також послабленням виховної роботи серед засуджених.

3. Конфлікти, пов'язані з індивідуально-психологічними особливостями окремих особистостей (підвищена самооцінка, егоїзм, хворобливе самолюбство, різкість у спілкуванні з оточенням, жорстокість, бездушність, схильність до алкоголізму й наркоманії тощо).

Значно впливають на рівень конфліктності нездорова морально-психологічна обстановка (пригнічений настрій, кругова порука, паразитизм), наявність негативно спрямованих груп і окремих засуджених. До створення конфліктних ситуацій у місцях позбавлення волі, як показує практика, найбільш схильні засуджені, вік яких перебуває в межах 18–25 років та які відбувають покарання за насильницькі злочини. Мотив усіх конфліктів у цьому середовищі засуджених – прагнення задовольнити свої егоїстичні потреби [2].

На нашу думку, особливу увагу необхідно приділяти засудженим, які відбули 3/4 строку покарання, незалежно від віку та періоду перебування в УВП. Їм більшою мірою притаманні стани психологічного напруження та депресії. Цю категорію умовно можна назвати "важкі засуджені".

II. Постановка завдання

Мета статті – визначити роль персоналу соціально-виховної та психологічної служби установ виконання покарань Державної пенітенціарної служби України щодо мінімізації міжгрупових і особистісних конфліктів серед засуджених, організації виховної роботи з ними.

III. Результати

З урахуванням результатів вивчення структури пенітенціарних закладів європейських країн Державною пенітенціарною службою України вжито заходів щодо переходу від загонової системи розміщення засуджених в установах виконання покарань та організації виховної роботи з ними до моделі, основою якої є відділення соціально-виховної та психологічної служби.

На сьогодні систему соціально-виховної та психологічної служби установ виконання покарань Державної пенітенціарної служби України становлять: відділи (відділення) соціально-виховної та психологічної служби; відділи (сектори) соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими. Основною структурною ланкою в системі соціально-виховної та психологічної служби є відділення соціально-виховної та психологічної служби установ виконання покарань, діяльність якого регламентується Положенням, затвердженим наказом ДДУ ПВП від 17.03.2000 р. № 33 [3].

Роль персоналу соціально-виховної та психологічної служби установ виконання покарань щодо мінімізації міжгрупових і особистісних конфліктів серед засуджених полягає в тому, що для об'єктивного й усебічного оцінювання індивідуальних особливостей засудженої особи необхідно використовувати повсякденне й цілеспрямоване спостереження, включаючи виявлення її соціального оточення. Цінну інформацію про особливості такої особистості можна одержати від тих засуджених, які з нею конфліктують або можуть бути потенційними жертвами конфлікту.

Начальники відділень соціально-виховної та психологічної служби установ виконання покарань мають проводити роботу з профілактики конфліктів серед засуджених. Працюючи із засудженими негативної спрямованості, необхідно пропонувати їм вибір альтернативної поведінки, при цьому не тільки пропонувати, але й постійно виконувати заходи, які передбачаються в обох випадках. З основною масою засуджених необхідно систематично проводити зустрічі й індивідуальні бесіди. Працюючи з морально приниженими засудженими, не слід використовувати нецензурні або образливі слова, бо інакше виникають конфлікти, які зумовлені особистісними характеристиками та стилем керівництва співробітників установи. Ці причини можна пояснити характером і темпераментом співробітників; нестачею

досвіду роботи в умовах колонії; професійною невідповідністю та некомпетентністю; професійною деформацією, що виявляється у підозрілості, розлюченості, зловживанні владою, упередженням.

Повертаючись до міжгрупових і особистісних конфліктів серед засуджених, треба зазначити, що в процесі формування відділень соціально-виховної та психологічної служби установ виконання покарань доцільно виходити з таких класифікаційних критеріїв: кримінально-правових; особистісних, тобто психолого-педагогічних; соціально-демографічних (вік, рівень освіти, соціальне становище, рід занять до засудження тощо); медичних. При розподілі слід знаходити оптимальне співвідношення між засудженими різних класифікаційних груп. Не бажано формувати відділення, наприклад, лише з осіб однакового віку та зі схожим кримінальним минулим, оскільки це може призвести до групової замкненості та формування серед них негативних ціннісних орієнтацій. Залежно від наявності в засудженого певних класифікаційних ознак складається індивідуальна програма соціально-психологічної роботи та визначаються форми й методи виховної роботи.

Відповідно до кримінально-правової характеристики слід враховувати характер вчиненого злочину та криміногенну зараженість особистості, тобто глибину і стійкість її антисуспільної спрямованості. Класифікацію злочинців можна проводити за різними ознаками, зокрема правовими й соціально-психологічними (в тому числі соціально-демографічними).

Класифікація засуджених у місцях позбавлення волі з практичної точки зору зумовлена необхідністю диференційованого підходу до проведення заходів виховного впливу на підставі індивідуальних програм соціально-психологічної роботи із засудженими, зниження негативного впливу на особистість умов позбавлення волі, мінімізації міжгрупових і особистісних конфліктів.

Класифікація засуджених має здійснюватись під час перебування останніх у відділенні карантину, діагностики й розподілу установи за підсумками їх вивчення перед розподілом до відділень соціально-виховної та психологічної служби. Класифікаційна інформація дає змогу прогнозувати не тільки варіанти очікуваної поведінки засуджених після розподілу до відділень, але й обирати оптимальні засоби контролю з боку персоналу соціально-виховної та психологічної служби установи для забезпечення належного рівня безпеки.

Залежно від характеру вчиненого злочину (склад, мотиви й засоби вчинення злочину) доцільно виділяти групи осіб, засуджених: 1) за корисливі злочини – крадіжки, шахрайство й деякі інші кримінальні способи

заволодіння чужим майном без застосування насильства; 2) агресивні (насильницькі) некорисливі злочини – це всі види кримінальної агресивної поведінки, крім тієї, яка має корисливу мету (серед них, у першу чергу, виділяють: агресивні злочини проти життя, здоров'я, статевої недоторканості, честі й гідності особи); 3) насильницькі дії, що кваліфікуються в законі як зазіхання на державну, громадську думку, громадський порядок і порядок управління. Агресивна поведінка може здійснюватись без фізичного або психічного насильства (вандалізм, пошкодження матеріальних і культурних цінностей, ненасильницькі посягання на честь, гідність, волю та інші права людини).

Виходячи зі ступеня виразності в особистості засудженого вказаних властивостей, умовно виділяють шість класифікаційних груп засуджених і, відповідно, до того ж пропонуються рекомендації щодо диференційованого виховного впливу на них.

До першої класифікаційної групи входять засуджені з позитивною соціальною установкою, сильним типом особистості, лідерськими якостями. Характерними рисами цього типу особистості є: досить високий рівень інтелекту, що дає змогу здійснювати надійний контроль над емоціями; висока стійкість структури особистості; прагнення до організаторської діяльності; високий рівень мотивації, спрямованої на досягнення мети; відсутність виражених агресивних тенденцій; розвинене відчуття соціальної чуйності; товариськість; здатність швидко пристосовуватись до навколишнього середовища й оточення; позитивне ставлення до праці.

Начальнику відділення слід обмежуватись здійсненням заходів загального контролю за поведінкою засуджених, уникаючи детального контролю. Доцільно в різних ситуаціях підтримувати авторитет цих засуджених.

Друга класифікаційна група – це засуджені, які мають потенційно позитивні соціальні установки, слабкий тип особистості. Вони конформні, легко піддаються чужому впливу, лідерські риси в них відсутні. Характерологічні риси цієї категорії в основному збігаються з першою групою, відрізняючись від неї наявністю таких якостей, як завищена оцінка власних достоїнств, соціальна наївність.

Через конформні риси особистості за ними бажано здійснювати більш детальний контроль, тому що, незважаючи на загальну позитивну спрямованість, існує небезпека їх потрапляння під вплив лідерів негативної спрямованості.

Третя класифікаційна група включає засуджених, які не мають виражених особистісних якостей, так зване "болото". Приблизно кожен третій представник цієї групи характеризується наявністю стійко виражених

психічних відхилень від норми. Вони можуть виявлятися у викривленому сприйнятті дійсності, виникненні ідей переслідування, що за певних умов може супроводжуватися неадекватними поведінковими реакціями, аж до криміногенних. У зв'язку із цим осіб, у яких виявлені такі аномалії, необхідно ставити на психіатричний облік і проводити корекційну роботу з урахуванням рекомендацій лікаря. Начальнику відділення треба ретельно аналізувати поведінку таких засуджених.

Психолог має застосовувати різні додаткові методики для більш глибокого вивчення особистості таких засуджених і надавати начальнику відділення відповідні рекомендації для диференційованої індивідуальної роботи з ними.

До четвертої класифікаційної групи входять засуджені, які мають асоціальні установки, слабкий конформний тип особистості без чітко виражених задатків лідерства. Для представників цього типу характерна наявність психічних відхилень, що ускладнюються наявністю таких якостей, як схильність до вживання алкоголю, що нерідко приводить до значної алкогольної зміни особистості; погано стримувана імпульсивність у поведінці; неприйняття і вороже ставлення до існуючих соціальних норм; нездатність регулювати конфліктні ситуації примирливо; цинізм, упереджене ставлення до оточення.

Ця група засуджених потребує до себе постійної й пильної уваги з боку начальника відділення, оскільки загальна негативна спрямованість поведінки та нездатність прогнозувати наслідки своїх вчинків сприяють потраплянню їх під вплив лідерів негативної спрямованості та скоєнню криміногенних вчинків.

Головною якістю, що визначає поведінку таких засуджених, є агресивність, яка виявляється в негативному ставленні до інших осіб (вони часто сваряться, розпочинають бійки тощо). Високий рівень агресивності характеризується загальним негативізмом, постійною готовністю до конфліктних ситуацій, внутрішньою схильністю до емоційних спалахів з незначного приводу, недовірливістю в ставленні до оточення.

При проведенні індивідуальної роботи з ними необхідна коректність, дотримання етикету. Провокуючими чинниками можуть бути надмірна грубість, нетактовність, окрик, зазіхання на особисту гідність. Як правило, загострення агресивності відбувається в ситуації приниження престижу особистості, при застосуванні заходів покарання. У таких ситуаціях краще обходитися без додаткових міркувань, не вступати з особами, які конфліктують, у затяжні дискусії, використовувати в спілкуванні нейтральні або впевнені інтонації.

У повсякденному житті агресивність може виявлятися в міжособистісних конфліктах. Часто провокуючим чинником їх прояву є несправедливі вимоги й погроза покарання без бажання розібратися в суті справи. При загостренні конфлікту не можна доходити до взаємних образ, а необхідно діяти відповідно до закону, суворо дотримуватися при цьому педагогічного такту.

При несподіваному зіткненні з проявами агресивності (наприклад, ставши свідком гострої ситуації) необхідно під будь-яким приводом розвести опонентів. Якщо й це не усуне конфлікт, то слід провести профілактичну роботу, з'ясувати причину конфлікту, усунути за можливістю умови, що спричинили його виникнення, тобто спробувати глибше розібратися в ситуації, а не просто покарати винного. Необхідно пам'ятати, що слабші засуджені схильні піддаватися психологічному пресингу.

Виходячи із цього, доцільно ставити їх на такі види діяльності, що потребують зосередженості, ретельності та відповідальності за доручену справу, а також на роботи, пов'язані з докладанням значних фізичних зусиль. У повсякденному житті їм властива погано стримувана імпульсивність поведінки, тобто схильність діяти під впливом раптового спонукання. При постійному прояві реакцій зазначеного типу можна проконсультуватися з приводу конкретного засудженого у психіатра. Якщо явних відхилень не виявлено, то доцільно корегувати поведінку шляхом включення цієї людини в систему відносин взаємної відповідальності та при виконанні відповідних видів діяльності.

Наявність розумової відсталості у деяких засуджених цієї групи також визначає деякі особливості їхньої поведінки (фіксується значна кількість дрібних порушень режиму утримання через нерозуміння висунутих вимог). За кожним фактом необхідний ретельний розгляд і роз'яснення ситуації. Слід пам'ятати, що розумово відсталі засуджені бувають байдужими до таких заходів впливу, як поміщення до дисциплінарного ізолятора, приміщення камерного типу, і більш адекватно сприймають легкі, але психологічно значущі для них види покарань.

Досить часто в засуджених четвертої класифікаційної групи виявляється тривожність як відносно стійка специфічна характеристика особистості, що визначає особливість її реагування на різні ситуації. Тривожність характеризується суб'єктивними емоціями занепокоєння, що провокують запальність і конфліктність. У виховному плані рекомендується ставити завдання обережно й намагатися уникати висування категоричних вимог. Заохочувати таких засуджених слід тільки за явно видимі та стабільні результати. При виникненні в середовищі засуджених конфліктів тривожну особистість необхідно ізолювати

від оточення. Проводячи бесіди з цією категорією засуджених, не варто вступати з ними в суперечку. При переведенні з одного місця роботи на інше слід виявляти обережність, оскільки вони довго звикають до нових умов життя і діяльності.

П'яту класифікаційну групу становлять засуджені з асоціальними установками, сильним типом особистості. Характерними рисами представників цієї групи є: егоцентризм; стійка схильність до порушення вимог; злочинність; низька соціальна чуйність; упереджене негативне ставлення до оточення. Засуджені цієї групи, як правило, рідко допускають грубі порушення режиму утримання, ведуть дещо відокремлений спосіб життя, зазнають впливу неформальних лідерів як позитивної, так і негативної спрямованості.

З багатим життєвим досвідом і підприєємністю, добре розвинутими навичками спілкування, ці засуджені вміють поводитися належним чином. Досить честолюбні, прагнуть до комфорту й матеріального добробуту, добре контролюють емоції, об'єктивно оцінюють себе й оточення. Поведінка їх у цілому має послідовний і продуманий характер.

Як правило, у період відбування покарання такі особи не завдають особливого клопоту адміністрації установи. При проведенні виховних заходів головна умова – не випускати їх з-під контролю, частіше переміщати з одного місця роботи на інше. Проте визначити ступінь їх виправлення дуже проблематично. В індивідуальному плані важливо не допустити їхнього негативного впливу на найближче оточення.

Шоста класифікаційна група включає засуджених, які мають асоціальні установки, сильний тип особистості з об'єктивними задатками лідерських якостей і прагнуть здобути високий соціальний статус у неформальних групах. Домінуючими рисами представників цього типу є: занепокоєність проблемою власного авторитету; крайній егоцентризм; стійка схильність до порушення існуючих соціальних норм; злочинність; підвищена збуджуваність; імпульсивність; низька соціальна чуйність.

Для них є типовою така модель поведінки: прагнення до організаторської діяльності, високий рівень мотивації, спрямованої на досягнення чітких цілей, виражене прагнення маніпулювати іншими, незалежність суджень, рішучість, схильність до ризику.

IV. Висновки

Отже, роль персоналу соціально-виховної та психологічної служби установ виконання покарань Державної пенітенціарної служби України при вирішенні конфліктних ситуацій має зводитись до: подолання негативних емоцій, які виникли у спілкуванні з цією категорією засуджених; аналізу того, в чому полягає складність спілкування між

засудженими, особливо під час виникнення та перебігу конфлікту; визначення того, наскільки стиль поведінки засудженого адекватний конфліктній ситуації; намагання підвести засудженого до самостійного вирішення конфліктної ситуації та виходу з неї, водночас не потрапивши під вплив його поглядів і світосприйняття.

Провідні характеристики психологічного клімату в колективі засуджених:

- задоволеність основними елементами психологічної ситуації (режимом, соціально-виховною роботою, умовами відбування покарання, освітою, працею), програмами диференційованого виховного впливу та якістю їх виконання, об'єктивністю оцінювання поведінки й рівня виправлення (характеристиками), відносинами з молодшими інспекторами, начальниками відділень соціально-виховної та психологічної служби, організацією діяльності УВП (режим, розпорядок дня), відносинами у відділеннях та власним ставленням до виправлення;
- оцінювання психологічної атмосфери у відділенні (взаємодопомога, доброзичливість, інтерес до роботи й навчання, культура спілкування, організованість);
- оцінювання частоти та причин конфліктів у відділенні;
- мотиви участі у програмах диференційованого виховного впливу, освіти, роботи;
- експертна оцінка ділових і особистісних якостей начальників відділень соціально-виховної та психологічної служби.

Важливою характеристикою психологічного клімату в колективі засуджених є якісна інформація: пропозиції, побажання засуджених і персоналу стосовно першочергових змін у життєдіяльності установи виконання покарань, удосконалення форм психолого-педагогічного впливу на засуджених, поліпшення комунально-побутового й медико-санітарного забезпечення осіб, які утримуються в місцях позбавлення волі.

Список використаної літератури

1. Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України : Указ Президента України від 08.11.2012 р. № 631/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.gov.ua.
2. Збірник нормативних документів і методичних рекомендацій з питань організації виховної та соціально-психологічної роботи серед осіб, засуджених до позбавлення волі / [укл.: С. Скоков, Ю. Олійник, О. Янчук]. – К.: "МП Леся", 2002. – 312 с.
3. Положення про відділення соціально-психологічної служби установ виконання покарань : затв. наказом ДДУ ПВП від 17.03.2000 р. № 33 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.gov.ua.
4. Основні положення про організацію соціально-психологічної роботи із засудженими до позбавлення волі / [укл.: С. Скоков, О. Янчук, Ю. Олійник]. – К., 2000. – 35 с.

Стаття надійшла до редакції 13.02.2014.

Алиев Р.В. Роль персонала отдела социально-воспитательной и психологической работы учреждений исполнения наказания по минимизации межгрупповых и личностных конфликтов среди осужденных

В статье освещены направления работы и роль персонала отдела социально-воспитательной и психологической службы учреждений исполнения наказаний Государственной пенитенциарной службы Украины в части минимизации межгрупповых и личностных конфликтов среди осужденных, поскольку уровень организации этой работы содержит основные принципы государственной политики в сфере исполнения уголовных наказаний, обеспечения защиты законных прав и свобод граждан, находящихся в местах лишения свободы.

Ключевые слова: межгрупповые и личностные конфликты, профилактика конфликтов, конфликтная ситуация, социально-воспитательная и психологическая служба, участники конфликта.

Aliyev R. The role of the staff of the department of socio-pedagogical and psychological work of penal institutions, to minimize inter-group and personal conflicts among prisoners

The article highlights the directions of work and the role of the staff of the Department of socio-educational and psychological service of the penal institutions of the State penal service of Ukraine, in terms of minimizing inter-group and personal conflicts among prisoners, because the level of organization of this work includes main principles of the state policy in the sphere of execution of criminal punishment, maintenance of protection of legitimate rights and freedoms of citizens who are in places of deprivation of liberty.

Further reform of the penal system, changes in legislation and normative-legal basis of the State penal service of Ukraine stipulate the necessity of implementation during the 2013–2017's in the organs and institutions of execution of punishments of the complex of organizational and practical measures aimed at systematizing and improving the forms and methods of educational influence on

the persons condemned to deprivation of liberty, establishing unified approaches to organization of activities of socio-pedagogical and psychological services.

Prevention of conflicts among prisoners is an important activity of the administration of the penal institutions of the State penal service of Ukraine. This task is complicated by the fact that in places of deprivation or limitation of freedom focuses the most difficult from the psychological-pedagogical point of view of the contingent, which leads to a significant degree of conflict. Not always in the conditions of penitentiary institutions unable to detect conflicts, because of their hidden nature. This task is facilitated by the ability to use personnel socio-psychological methods for the study of conflict, which include: a conversation; synthesis method of independent characteristics; analysis of documents; questionnaire; analysis of results of operations; collective discussion; sociometry survey; tests and simulations.

Considering the problem of inter-group and personal conflicts among prisoners in penitentiary institutions it should be noted that the conditions of isolation of convicted persons from society, reinforced regulation of life, forced односторонню communication are factors that increase the probability of conflict situations.

In places of deprivation or limitation of freedom is possible to allocate three basic groups of causes of conflicts among prisoners:

1. Conflicts connected with defects in the organizational and production activities in penitentiary institutions, poor working conditions and life of convicts;

2. Conflicts due to mistakes made when picking the team of prisoners, the selection and arrangement of the asset, and the weakening of educational work among convicts;

3. Conflicts related to the individual psychological penitentiary institutions of individuals (increased self-esteem, selfishness, sharpness, communicating with others, cruelty, callousness, predisposition to alcoholism and drug addiction etc).

Significantly affect the level of conflict unhealthy moral and psychological atmosphere (depressed mood, frankpledge, parasitism), the presence of negative aimed groups and individual prisoners. To create conflict situations in places of deprivation of liberty, as practice shows, are the most likely to convicted persons, whose age ranges from 18 to 25 years and currently serving a prison sentence for violent crimes. The motive of all the conflicts in this environment of convicts is striving to meet their selfish needs.

In our opinion, special attention should be paid to convicts who have served their 3/4 of the sentence, irrespective of age and the period of stay in penitentiary institutions they are inherent to the state of psychological stress and depression. This category can be called "heavy convicted".

Key words: *inter-group and personal conflicts, conflict prevention, conflict situation, socio-pedagogical and psychological service, participants in the conflict.*